

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на редовен докторант **Кристиян Иванов Ковачев** (Югозападен университет „Неофит Рилски“, Факултет по изкуствата, катедра „Културология“) за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в научната специалност „Теория и история на културата“, професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, на тема **„Средновековният Охрид между Изтока и Запада (XI-XIV в.): Въображение и образ“** с научен ръководител доц. д-р Светлана Христова

От доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски“,
Исторически факултет, катедра „История на България“

Данни за докторанта и докторантурата

Кристиян Иванов Ковачев е роден на 23 октомври 1993 г. Завършва средно образование в Националната хуманитарна гимназия „Св. св. Кирил и Методий“ в гр. Благоевград през 2012 г. През периода 2012 – 2016 г. следва в специалност „История“ в Югозападния университет „Неофит Рилски“ – гр. Благоевград и придобива ОКС „бакалавър“. През 2016 – 2017 г. се обучава в магистърска програма „Българско средновековие: държава, общество, култура“ при катедра „История на България“ на Историческия факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и придобива ОКС „магистър“. На 8 януари 2018 г. е зачислен като докторант в редовна форма на обучение в катедра „Културология“ при Факултета по изкуствата на Югозападния университет „Неофит Рилски“ – гр. Благоевград. От 2019 г. Кристиян Ковачев е и гост-преподавател в Югозападния университет „Неофит Рилски“. На 11 март 2021 г. текстът на доктората му „Средновековният Охрид между Изтока и Запада (XI-XIV в.): Въображение и образ“ е обсъден в катедрата и е взето решение да започне процедура по защита, което е потвърдено с решение на Факултетния съвет на Факултета по изкуствата /Протокол № 23 от 25 март 2021 г./. Въз основа на това Ректорът на ЮЗУ „Неофит Рилски“ със Заповед № 1084 от 19 април 2021 г. определя състава на предвиденото в чл. 9 от ЗРАСРБ петчленно научно жури, което провежда първото си заседание и се конструира на 22 април 2021 г.

Тема на дисертацията

Дисертацията на Кристиян Ковачев под заглавие „Средновековният Охрид между Изтока и Запада (XI-XIV в.): Въображение и образ“ е посветена на интересна и оригинална тема, която е позволила на автора да осъществи едно интердисциплинарно научно изследване, подчинено на оригинална методология и обвързано с неговите интереси в областта на медиевистиката, богословието и културната история.

Съдържание на дисертацията

Дисертационният труд на Кристиан Ковачев се състои от увод, три глави, заключение, албумна част, библиография, списък на съкращенията и има общ обем от 282 страници.

Уводът (с. 4-43) е разгърнат в пет параграфа, които твърде подробно разкриват състоянието на досегашните проучвания, а също и предмета, целите и методологията на изследването, чията актуалност е потърсена и защитена в плоскостта на две любопитни съвременни тенденции, а именно – „въпросът за сближаването на католицизма с православието (предвид предприятия от Ватикана икуменически курс) и този за различните интерпретации на „споделеното наследство“ и „общото минало“ (съответно от българска и македонска страна)“ (с. 41). Изразеният интерес на докторанта към опитите историческото минало на един регион, където през вековете са се сблъсквали най-различни геополитически интереси и националистически пропаганди, да бъде реинтерпретиран в руслото на един наднационален дискурс, се е отразил върху общите характеристики и цялостната насоченост на дисертационния труд. Като акцентира нееднократно върху интердисциплинарния характер на своето изследване (с. 6 сл.) и се застъпва за един „нов прочит на Средновековието“ (с. 27; сравни и с. 43), Кристиан Ковачев определя труда си като „един донякъде алтернативен разказ за ситуирането на Охрид в граничното пространство на въображението, разположено между два *свята* – между православния Изток и римокатолическия Запад“ (с. 37). Основавайки се на добре известната в историографията роля на охридските архиепископи като защитници на константинополското православие още от епохата на Великата схизма (1054 г.), авторът си поставя за цел да потърси и открие „отражението на религиозната полемика между западните и източните християни в охридската църковна живопис... в една микросреда, разкривайки я посредством образите, откриваеми в изкуството и в литературата и представляващи визуална форма за предаване на знание“ (с. 4-5, 36). В частност, авторът анонсира намерението си да изследва чрез средствата на сравнителния и семиотичния анализ (с. 7) иконографската програма и специфичните особености на стенописите в два от най-значимите средновековни храмове на гр. Охрид – архиепископската катедрала „Св. София“, построена към средната на XI в.) и църквата „Св. Богородица Перивлепта“, построена и зографисана през 1295 г. (с. 4, 14). Прави добро впечатление, че интересът към тези паметници не е самоцелен, а е породен от стремежа на докторанта да проследи как визуалните внушения на църковното изкуство подпомагат „включването на съзерцаващите го миряни в една визуална невербална комуникация“ (с. 22), в рамките на която се конструира, утвърждава и препотвърждава определена идентичност, основана върху едно специфично (и обагрено в местен охридски колорит – сравни с. 120) „колективно въображение“ (с. 5, 7, 20, 213).

Първа глава (с. 44-121) под заглавие „Охрид между православния Изток и католическия Запад“ проследява борбата между Рим и Константинопол за влияние на Балканите преди и след схизмата от 1054 г. В частност, Кристиан Ковачев отбелязва, че ромеите разглеждали учредената от Василий II Охридска архиепископия „като една от важните „крепости“, която трябва да поеме идейните удари от Запада“ (с. 74) – възглед, чиято правилност намерила потвърждение по време на норманските нашествия на Балканите и в хода на първите кръстоносни походи; по интересен начин са интерпретирани проблемите за границите на „другостта“, за негативния образ на чужденеца и за съдбата на Теофилакт Охридски като чужденец в собствения му диоцез (с. 86-105); в частност, очертана е една донякъде парадоксална (и по същество кризисна)

ситуация, при която клирът на Охридската архиепископия правел обречени опити да ромеизира едно варварско пространство (с. 100), а паралелно с това внушавал на българското си паство (чийто език и култура дълбоко презирал) ненавист към латинските еретици; появилата се през XII в. спекулативна концепция за пряката приемственост между Охридската архиепископия и мимолетно просъществувалата за няколко десетилетия VI в. архиепископия Юстиниана Прима основателно е разглеждана като инструмент за легитимиране на привилегиите на Охрид и неговата независимост от Рим, но тук не е използвана една важна публикация на Г. Принцинг (Prinzing, G. Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter. – *Byzantinobulgarica*, 5, 1978, 269-287); в контекста на проблема за църковната политика на Инокентий III на Балканите е засегнат и интересният въпрос за сложните конкурентни отношения между църковните престолона Охрид и Търново, без да е отчетена една известна статия на В. Тъпкова-Заимова (Между Охрид и Търново (Оформяне на църковната и културна политика в Търновска България). – В: Търновска книжовна школа. Т. VI. Велико Търново 1999, 337-346).

Изложението като цяло е доста подробно, обаче се срещат и случаи на необяснима схематичност. Характерен пример за това е някаква приписка от 1985 г. от католическата църква в Охрид, която Кристиан Ковачев цитира само частично с позоваване на оригинала (както изглежда – непубликуван), за да постулира съвсем бегло (добавяйки към този твърде късен и неясен „извор“ само един линк към електронна страница), че през 1320 г. в Охрид е била учредена католическа архиепископия (с. 116) – факт, който се нуждае от специална дискусия с позоваване на конкретни извори и научни публикации (вж. указания в: *Hierarchia catholica medii aevi*. Ed. C. Eubel. Vol. I. Monasterii, 1843, p. 70 – изданието е достъпно на: <https://archive.org/details/hierarchiacathol01eubeuoft/page/n7/mode/2up>). И накрая искам да обърна внимание, че споменатото в текста мимоходом „изгаряне на двадесет и шестимата зографски мъченици, отказващи да признаят Лионската уния през 1275 г.“ (с. 70) се разглежда в съвременната наука не като реален исторически факт, а като една по-късно появила се легенда, която е елемент от атонската митология за „наказателната акция“ на Михаил VIII срещу Света гора (вж. например: Буланин, Д. Антилатинский цикл афонских легенд и болгарский Зограф. – *Palaeobulgarica*, XXXVI, 2012, № 1, 3-23; Буланин, Д. Из легенд старого Афона: Лионская уния и Святая Гора. – *Известия Российской Академии наук. Серия литературы и языка*, 72, 2013, № 1, 32-44).

Втора глава (с. 122-187) под заглавие „Въображение и образ в средновековен Охрид (XI–XIV в.)“ може да се характеризира като сърцевина на дисертацията, доколкото в нея са намерили отражение конкретните наблюдения върху отгласите на религиозната полемика между западните и източните християни в охридската църковна живопис. В първия параграф („образи на разделението“) са представени текстове и изображения, които отразяват православните позиции на охридските йерарси и тяхното паство по спорните въпроси, разделили източните и западните християни – изхождението на Св. Дух, причастният хляб, съборността, брадите на свещенослужителите и др. Направените тук наблюдения на Кристиан Ковачев относно интерпретацията на сцената „Причастие на апостолите“, както и на изображенията на шестима папи и на множество патриарси в охридската „Св. София“ се основават върху един комплексен анализ на византийската полемична традиция срещу латините. Вторият параграф („образи на диалогичността“) съдържа някои примери за (реални и хипотетични) западни влияния в украсата и обзавеждането на охридските църкви: позлатеният месингов евхаристиен гълъб, изработен в Лимож през XIII в., стенописът „Успение Богородично“ в църквата „Св.

София“, дървеният релефен образ на св. Климент Охридски и стенописното ктиторско изображение на Остоя Раякович от църквата „Св. Богородица Перивлепта“.

Много добро впечатление прави фактът, че Кристиан Ковачев не се е задоволил да се запознае с научната литература, но е посетил интересующите го храмове и е успял да осъществи свои проучвания, в хода на които е изследвал графитите в църквата „Св. София“ и е открил там едно непознато досега изображение на папа Силвестър (с. 154, 237 – фиг. 32).

Известни неясноти са допуснати при интерпретацията на проблема за Filioque на с. 123 – докторантът може би е редно да уточни изрично, че коментира не въпроса за появата на богословското гледище за произхода на Св. Дух „и от сина“, което в западната традиция се споделя от редица ранни и авторитетни църковни отци като Тертулиан, Йероним, Августин и др., а проблема за вмъкването на тази добавка в текста на Символа на вярата и постепенното ѝ официализиране като задължителен елемент от догматичното учение на Западната църква – отначало сред вестготския и франкския клир, а впоследствие и в Рим. По тези въпроси съществува огромна литература, обобщена напоследък от Антъни Сйечийенски (Sieczynski, A. The Filioque. History of a Doctrinal Controversy. Oxford, 2013).

Специално внимание заслужава гореспоменатият евхаристиен гълъб за съхраняване на причастие, който е коментиран твърде общо от Кристиан Ковачев със следното уточнение: „Заради липсата на достъп до изследователските протоколи при откриването на литургичния предмет не може да бъде определен културният пласт, в който е намерен артефактът“ (с. 177). Всъщност, този наистина забележителен предмет е публикуван през 1964 г. от сръбската изследователка Бояна Радойкович, която е на практика сигурна, че гълъбът първоначално е принадлежал на охридския катедрален храм „Св. София“ и едва след превръщането му в джамия през 1466 г. е попаднал в църквата „Св. Богородица Перивлепта“. Като се основава на свидетелството на руския пътешественик Антоний Новгородски, който посещава Константинопол на два пъти в края на XII и началото на XIII в. и документира, че над олтарната маса на константинополската църква „Св. София“ е висял златен гълъб, Радойкович смята, че същата практика е била възприета и в охридската „Св. София“ (Radojković, R. Une colombe eucharistique du trésor de Saint Clement d'Ohride. – In: Actes du XIIe Congrès international d'études byzantines, Ochride 10-16 septembre 1961. T. III. Belgrade, 1964, 327-332 <https://drive.google.com/file/d/1I9yyZzmrlAOwc97vaEV3h3VQQsEf-JHP/view>).

Глава трета (с. 188-210) под заглавие „Социалната стратификация и процесите по изграждане и възприемане на образа“ е посветена на интересния проблем как са били създавани и възприемани визуалните послания, на които е посветен дисертационният труд. В първия раздел оформянето на представата за „другия“ през разглежданата епоха е обвързана с пътуванията на определени категории хора (поклонници, дипломати, търговци), които са естествени посредници и агенти в активното общуване между различните култури. Що се отнася до „механизмите на създаване, възпроизвеждане и мислене на и за образа от различните групи“ (с. 192), Кристиан Ковачев се спира върху ролята на духовенството (като носител на идеи и възложител), зографите (като изпълнители) и миряните (като адресат и активен възприемател).

В заключението (с. 211-214) докторантът е сумирал накратко резултатите от своите наблюдения като подчертава общия си извод, че „изображенията в изследваните храмове в

Охрид са натоварени с актуални съобщения и търсят отговори на въпросите, които кризата поставя пред общността“ (с. 213).

Албумната част (с. 215-249) включва 47 изображения.

Библиографията (с. 250-281) се състои от 388 заглавия. Някои извори се цитират не по техните меродавни издания, а само по преводи.

Ва с. 282 е поместен списък с благодарности.

Автореферат, публикации, участия в конференции и др.

Представеният автореферат пълно и точно отразява основното съдържание на дисертацията и е снабден с подробна справка за научните приноси на Кристиян Ковачев.

Представените от докторанта девет научни публикации, две от които са под печат, напълно удовлетворяват законовите изисквания.

По време на докторантурата си Кристиян Ковачев е участвал в 17 международни и национални научни конференции, кръгли маси и дискуссионни панели в София, Пловдив, Благоевград, Кюстендил, Варшава, Скопие, Батуми, както и в едно лятно училище в Берлин.

Заключение

В заключение, смятам, че дисертацията „Средновековният Охрид между Изтока и Запада (XI-XIV в.): Въображение и образ“ представлява оригинален и интересен научен труд, който свидетелства за добри професионални умения и отговаря на законовите изисквания за защита, което ми дава основание да гласувам положително за това на Кристиян Иванов Ковачев да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ по научната специалност „Теория и история на културата“, професионално направление 3.1 Социология, антропология и науки за културата, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки.

София, 26. 05. 2021 г.

Рецензент:

доц. д-р Ангел Николов